

ГОЛОВАЧ

Володимир Володимирович

УДК 657.6

ГОЛОВАЧ

Тетяна Анатоліївна

РОЛЬ АУДИТОРІВ У ПРОТИДІІ
ШАХРАЙСТВУ Й КОРУПЦІЇROLE OF AUDITORS IN THE FIGHT
AGAINST FRAUD AND CORRUPTIONк.ю.н., аудитор, заслужений
юрист Українид.е.н., професор, аудитор,
заступник директора з наукової
роботи Інституту аудитуDOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2021.1.4>**HOLOVACH Volodymyr Volodymyrovych** – PhD in Law, auditor, Honored Lawyer of Ukraine**HOLOVACH Tetiana Anatoliivna** – Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit

На основі аналізу вітчизняної практики, вимог законодавства, міжнародних стандартів аудиту й актів міжнародних організацій, у статті розглядається проблема визначення ролі аудиторів у протидії шахрайству й корупції. Відображено, що поширення тіньової економіки й корупції значною мірою сприяє зростанню масштабів шахрайства, що негативно впливає на аудиторську діяльність та не дозволяє належним способом дотримуватися принципів незалежності і професійного скептицизму. Законодавство та інші нормативні акти, які регламентують проведення аудиту, потребують вдосконалення стосовно належного визначення повноважень аудиторів у протидії шахрайству й корупції. Існує необхідність запровадження заходів правового захисту аудиторів у випадках із виявлення ними фактів шахрайства й корупції.

* * *

В статье рассматривается проблема определения роли аудиторов в противодействии мошенничеству и коррупции на основе анализа отечественной практики, требований законодательства, международных стандартов аудита и актов международных организаций. Показано, что распространение теневой экономики и коррупции в значительной степени способствует росту масштабов мошенничества, негативно влияет на аудиторскую деятельность и не позволяет должным образом соблюдать принципы независимости и профессионального скептицизма. Законодательство и другие нормативные акты, регламентирующие проведение аудита, нуждаются в совершенствовании относительно надлежащего определения полномочий аудиторов в противодействии мошенничеству и коррупции. Существует необходимость принятия мер правовой защиты аудиторов в случаях по выявлению ими фактов мошенничества и коррупции.

* * *

Based on the analysis of domestic practice, legal requirements, international standards of audit and acts of international organizations, the paper considers the problem of determining the role of auditors in the fight against the fraud and corruption. It is shown that the spread of the shadow economy and corruption significantly contributes to the growth of fraud, which negatively affects the audit activity and doesn't allow properly to adhere to the principles of independence and professional skepticism. Legislation and other regulations, that regulate the audit, need to be improved in order to properly defining the powers of auditors to fight against fraud and corruption. There is a need to introduce legal measures for auditors in cases where they detect fraud and corruption.

The paper substantiates that the role of auditors in fight against the fraud and corruption can't be limited to the issue of their responsibility for detecting and evaluating such offenses. This problem has a much broader aspect and should include determining the social role of audit according to the society requirements and the professional capabilities of audit, taking into account the realities of today. This approach requires a thorough scientific analysis of the practical activities of auditors, the requirements of international instruments, current legislation, international auditing standards, as well as foreign experience.

The analysis of scientific works shows that Ukrainian scientists insufficiently pay attention to the problems of auditors' responsibility, especially which concern the issues of auditors' responsibility for detecting fraud and corruption. Basically, such issues are covered in general terms in textbooks and manuals and exclusively in terms of fraud, by commenting on International Standards of Audit without analyzing the practice. The existing jurisprudence of lawsuits, which are related to bringing auditors to justice for improper audits of financial statements, shows the lack of sustainable and scientifically sound approaches in the activity of regulatory authorities. Acts of international organizations and their implementation in practice, taking into account foreign experience, require proper implementation of this issue in the legislation of Ukraine.

Ключові слова: тіньова економіка, шахрайство, корупція, відповідальність аудиторів, соціальна роль аудиту**Ключевые слова:** теневая экономика, мошенничество, коррупция, ответственность аудиторов, социальная роль аудита**Keywords:** shadow economy, fraud, corruption, auditors' responsibility, social role of audit

ВСТУП

В історичні періоди розвитку аудиту основну мету перевірки фінансової звітності визначали по різному. На початку ХХ ст. головною метою аудиту вважали виявлення шахрайства. До 60-х рр. ХХ ст. зазначена мета набула другорядного значення і провідними стали питання оцінки фінансового стану господарюючих суб'єктів.

Подальший розвиток економіки й поява масштаб-

них фальсифікацій фінансової звітності обумовили зміну соціальної мети аудиту. Деякою мірою розпочалося визнання необхідності виявлення шахрайства поруч з іншими завданнями.

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст., проблеми шахрайства й корупції у провідних країнах світу набули актуального значення, що суттєво вплинуло на визначення основної мети аудиту фінансової звітності. Відповідного поширення набули оцінки, що сучасний аудит не повністю виправдовує очікування суспільства. Про-

відні фахівці визнали наявність розбіжностей у поглядах на мету й результати аудиторських перевірок між акціонерами й самими аудитором. З одного боку, інвестори й акціонери хочуть отримувати від аудиторів максимальну впевненість у достовірності фінансової звітності. Вони розглядають аудиторів в якості гарантів і страхових агентів, які за настання негативних наслідків у вигляді виявленого шахрайства мають компенсувати понесені збитки.

Зі свого боку аудиторі заперечують стосовно таких вимог інвесторів та акціонерів і наполягають на здійсненні функцій експерта. Результати виконання таких функцій мають знаходити відображення у професійному судженні стосовно можливих викривлень фінансової звітності, обумовлених шахрайством або помилкою.

Як свідчить світова практика, аудиторам тією чи іншою мірою доводиться відходити від такої концепції й розглядати виявлення шахрайства як соціальної функції аудиту та оцінювання ефективності зазначеного напрямку діяльності. Про такі тенденції розвитку аудиту переконливо свідчить зміст міжнародних стандартів аудиту та зміни в них за останні роки. Показовим у цьому відношенні є прийняття у США спеціального закону Сорбейнса-Окслі, а також Директив 2006/43/ЄС і 2013/34/ЄС Європейського парламенту та Ради.

Загалом протиріччя між суспільними очікуваннями й можливостями аудиту тією чи іншою мірою стимулює його вдосконалення. Тим самим виконує роль джерела розвитку аудиту. У результаті ефективність аудиту стосовно протидії шахрайству й корупції переважно залежить від вимог суспільства у конкретній державі. Зазначене повною мірою стосується й України, де оцінка проблем шахрайства й корупції на рівні державних інституцій потребує кардинальних змін.

Прийнятий у грудні 2017 р. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», який набув чинності з 01 січня 2018 р. запровадив низку нових положень стосовно відповідальності аудиторів за виявлення шахрайства [1]. Вони потребують комплексного наукового аналізу з урахуванням реалій сьогодення та можливостей запровадження закордонної практики.

МЕТА статті – аналіз національної та закордонної практики аудиторської діяльності для визначення ролі аудиторів у протидії шахрайству й корупції та внесення пропозицій для вдосконалення нормативно-правових актів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові тематичні праці, матеріали періодичних Інтернет-видань, Internet-ресурси, міжнародні та національні нормативно-правові акти.

РЕЗУЛЬТАТИ

На відміну від проблем шахрайства, питання відносно ролі аудиторів у протидії корупції залишається найбільш дискусійним. У нормативно-правових актах конкретної відповіді на поставлене питання знайти неможливо. Наукові публікації з цієї проблематики стосовно України відсутні. Практикуючі українські

аудитори розглядають виконання завдань у протидії корупції як зайвий клопіт, що не повністю вписується в їх уявлення про соціальну функцію й цілі аудиту. Водночас деякі вітчизняні вчені подібно науковцям пострадянських країн пропонують запроваджувати антикорупційний аудит. Чим відрізняється антикорупційний аудит від антикорупційного менеджменту і відповідної перевірки ефективності здійснення антикорупційних заходів питання залишається відкритим і потребує окремого дослідження. Вбачається, що у таких пропозиціях домінує спроба максимально широко використати термін «аудит», замість термінів «перевірка», «вивчення», «дослідження» тощо. Характерно, що за останні роки термін «аудит» став надто популярним у різних сферах діяльності й вживається за будь-якої нагоди, без з'ясування особливостей його використання в українській та англійській мовах.

Якщо розглядати аудит виключно як незалежну форму фінансового контролю, то його роль у протидії корупції має важливе значення. У цьому відношенні необхідно звернути увагу на низку міжнародних нормативно-правових актів.

Про роль аудиту в протидії корупції йде мова у Конвенції ООН проти корупції, яка ратифікована Верховною радою України Законом № 251–16 від 18.10.2006 р. Конвенція набрала чинності 01.01.2010 р. У ст. 12 названої Конвенції передбачено, що кожна Держава-учасниця для запобігання корупції у приватному секторі вживає заходів із питань, що регулюють бухгалтерський облік, надання звітності, стандартів бухгалтерського обліку й аудиту, для заборони таких дій, що здійснюються для вчинення будь-якого злочину:

- а) створення неофіційної звітності;
- б) проведення неопублікованих або не правильно зареєстрованих операцій;
- в) ведення обліку неіснуючих витрат;
- г) відображення зобов'язань, об'єкт яких неправильно ідентифікований;
- д) використання підроблених документів;
- е) навмисне знищення бухгалтерської документації раніше строків передбачених законодавством [2].

У ст. 10 Цивільної Конвенції про боротьбу з корупцією, яка прийнята Радою Європи й ратифікована Верховною радою України 16.03.2005 р., передбачено, що з метою запобігання корупційних діянь, кожна Сторона передбачає у своєму законодавстві необхідність підтвердження аудитором, річної звітності на предмет дійсної та вірогідної інформації про фінансовий стан суб'єкта економічної діяльності. Отже, на рівні Ради Європи вбачається важлива роль перевірки фінансової звітності з метою протидії корупції.

Стратегічний план Міжнародної федерації бухгалтерів 2020 р. включає основне положення про те, що боротьба із шахрайством і корупцією, відмивання коштів, ухиленням від оподаткування та іншими правопорушеннями, а також підвищення ефективності управління будуть визначені як засоби, якими професія спроможна працювати на суспільні інтереси. Такий підхід обґрунтовано тим, що багато аспектів прозорості чесності і процвітання, державного і приватного секторів залежить від внеску професії [3].

У 1999 р. Міжнародна федерація бухгалтерів (МФБ)

оприлюднила спеціальну доповідь «Бухгалтерська професія й боротьба з корупцією». У цій доповіді зазначено, що провідна роль у боротьбі з корупцією належить керівництву клієнта. Водночас фахівці з бухгалтерського обліку й аудиту покликані підтримувати належне корпоративне управління і прозорість звітності компанії.

Зростання вимог суспільства стосовно підвищення ролі аудиторів у протидії шахрайству й корупції зумовлено тим, що такі правопорушення частіше всього виступають проявом тіньової економіки і відмиванням коштів отриманих злочинним шляхом. Такого роду неправомірні діяння тісно пов'язані між собою і взаємобумовлюють один одного, а тим самим позначаються на всіх суспільних інститутах і системі державного управління. У цьому відношенні найбільшу загрозу становить використання державної влади й управління організованою злочинністю, яка формує власну політику й тіньову економіку.

На сучасному етапі у провідних країнах світу і в Україні, боротьба з корупцією, причинами та умовами, що її породжують визнано загальнодержавним завданням. На необхідності більш активної протидії корупції в Україні постійно наголошують наші міжнародні партнери.

Очевидним є той факт, що в Україні провідні фінансові групи, представлені конкретними олігархами, безпосередньо впливають на політику, засоби масової інформації й законотворчу діяльність. Значного поширення набула корупція в судах. Навіть Конституційний суд України шляхом прийняття відповідних рішень вчинив спробу зруйнувати основи антикорупційної діяльності стосовно декларування майнового стану.

Саме тому перед усіма гілками влади, громадянським суспільством, суб'єктами державного і приватного сектору економіки стоїть завдання реально впроваджувати дієві механізми оцінки й мінімізації корупційних діянь та пов'язаних із ними правопорушеннями у вигляді різного роду шахрайства.

За останні роки в нашій державі за підтримки міжнародних організацій розпочато створення системи заходів для попередження й боротьби з корупцією, спрямованих на виявлення, оцінювання й мінімізацію корупційних ризиків. Водночас реальний стан протидії корупції в Україні має суттєві недоліки. За даними «Трансперенсі Інтернешнл» Україна має досить високий індекс із прийняття корупції. У 2019 р. серед 180 країн Україна посіла 126 місце поряд із Киргизстаном і Азербайджаном. Зі свого боку Росія зайняла 137 місце.

Слід враховувати той факт, що основним джерелом отримання неправомірних доходів корупціонерами є шахрайство й тіньова економіка. Як свідчать дослідження українських і закордонних фахівців, обсяги тіньової економіки за останні роки досягли 50 % від офіційного ВВП. Дещо оптимістичні дані стосовно тіньової економіки надає Міністерство економічного розвитку й торгівлі. За їх повідомленням рівень тіньової економіки в першій половині 2020 р. склав 31 % від обсягу офіційного ВВП. Натомість значна частина дослідників наполягають на тому, що рівень тіньової економіки в Україні становить понад

50 % від офіційного ВВП. Водночас звертають увагу, що офіційна статистика явно занижена.

Тіньова економіка породжує корупцію, яка також створює сприятливі умови для існування тіньової економіки. Значні обсяги тіньової економіки та її зростання можливі тільки за наявності корумпованої влади й управління. З одного боку, тіньова економіка формує корупційні відносини у всіх сферах суспільного життя, а з іншого – сама корупція змушує економіку залишатись у тіні і вести нелегальний бізнес у значно більших розмірах. У результаті взаємодії тіньової економіки й корупції формуються спільні фінансові потоки і взаємне незаконне збагачення їх учасниками. Як наслідок, має місце формування кримінальної економіки, суттєве скорочення легальних інвестицій і втрата можливості інтеграції держави у світову економічну систему.

Як приклад, можна навести прояви тіньової економіки в аграрному секторі. У грудні 2020 р. на засіданні Тимчасової слідчої комісії зі сплати податків Верховної Ради України заслухали повідомлення Центру аграрної логістики та інфраструктури. З наданої ними інформації вбачається, що ряд транснаціональних корпорацій у сфері аграрного бізнесу використовують тіньові схеми для відмивання коштів шляхом легального експорту через офшори. Відбувається неповернення валютної виручки й ухилення від сплати податків. Виявляється, що такі діяння досить складно кваліфікувати за міжнародними нормативними актами як злочин. Водночас вони підпадають під міжнародну кваліфікацію Схем відмивання коштів із використанням легального експорту. Внаслідок таких операцій Державний бюджет України з червня 2019 р. до вересня 2020 р. втратив 2 млрд дол., а за 4 роки – 6 млрд дол. [4].

Можливо навести інші не менш вражаючі факти прояву тіньової економіки, шахрайства й корупції. Результати їх значного поширення вимагають проведення об'єктивного оцінювання ролі різних соціальних і державних інститутів, зокрема аудиту, для протидії зазначеним негативним явищам. Насамперед постає питання, які обов'язки покладають на аудиторів закони й нормативні акти, відносно виявлення й попередження шахрайства й корупції. Наскільки такі вимоги є адекватними реальному стану справ і професійним можливостям аудиторів.

Що стосується Міжнародних стандартів аудиту (МСА), вони з певною пересторогою підходять до визначення ролі аудиторів у протидії шахрайства. Жодних вказівок і рекомендацій стосовно оцінювання аудитором корупції вони не містять.

У МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до міжнародних стандартів аудиту» визначено, що метою аудиту є підвищення ступеня довіри визначених користувачів до фінансової звітності. Згідно із п. 5 МСА 200 як основу для аудиторської думки МСА вимагають, щоб аудитор отримав обґрунтовану впевненість у тому, що фінансова звітність загалом не містить суттєвого викривлення внаслідок шахрайства або помилки. У цьому пункті також зазначено, що обґрунтована впевненість не є абсолютним рівнем впевненості, оскільки існують властиві обмеження аудиту, які призводять

до того, що більшість аудиторських доказів, на основі яких аудитор формує висновки та на яких ґрунтується аудиторська думка, є швидше переконливими ніж остаточними. Водночас п. 15 МСА 200 зобов'язує аудитора дотримуватись принципу професійного скептицизму впродовж усього аудиту, визнаючи можливість існування суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, не зважаючи на минулий досвід аудитора відносно сумлінності й чесності управлінського персоналу й тих, кого наділено найвищими повноваженнями [5].

Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства під час аудиту фінансової звітності, визначена МСА 240. У цьому стандарті передбачено, що основна відповідальність відносно запобігання і виявлення шахрайства покладається на управлінський персонал суб'єкта господарювання й тих, кого наділено найвищими повноваженнями. Відповідальність аудитора зводиться до отримання достатньої впевненості в тому, що фінансова звітність загалом не містить суттєвого викривлення внаслідок шахрайства чи помилки. Водночас зазначено, що через властиві обмеження аудиту існує неминучий ризик того, що деякі суттєві викривлення фінансової звітності можна не виявити навіть тоді, якщо аудит належно спланований і виконується відповідно до МСА.

Основну причину такого стану справ МСА 240 вбачає в тому, що шахрайство може бути пов'язане зі складними та ретельно організованими схемами, розробленими для його приховування, такими як підробка, навмисний пропуск запису операцій або навмисне неправильне тлумачення для аудиторів. МСА 240 наголошує, що такі спроби приховування виявити ще важче, якщо вони супроводжуються змовою. Змова може змусити аудитора повірити, що аудиторські докази є переконливими, тоді як насправді вони є хибними.

Враховуючи характеристику шахрайства, МСА 240 пропонує керуватися тим, що хоч аудитор може підозрювати або, у рідкісних випадках, ідентифікувати можливість шахрайства, він не робить юридичних визначень чи дійсно відбулося шахрайство. Той факт, що аудитор не повинен надавати правову кваліфікацію ознакам шахрайства у вигляді викривлень фінансової звітності не викликає ніяких заперечень. Він не має повноважень правоохоронного органу, а тим паче суду. Навіть у разі виконання функцій експерта або іншого фахівця у кримінальній чи цивільній справі аудитор згідно з чинним законодавством повинен висловлювати професійне судження виключно стосовно перекручень фінансової звітності, обумовлених шахрайством. У випадку самостійного проведення аудиту юридичні визначення шахрайства у вигляді конкретних видів правопорушень у законодавстві виконують для аудитора роль певних орієнтирів. Зовнішні ознаки таких орієнтирів тією чи іншою мірою знаходять різноманітне відображення у фінансовій звітності, що мають назву чинників ризику шахрайства. Їх приклади у розгорнутому вигляді наведені в додатку до МСА 240. Такі приклади логічно називати способами вчинення шахрайства, які також потребують оцінювання й адаптації відносно їх поширення в Україні.

Подібно іншим міжнародним стандартам аудиту МСА 240 не є нормативно-правовим актом для конк-

ретної країни. Він не може враховувати ту обставину, що значна частина шахрайства в Україні є очевидним фактом і здійснюється під прикриттям корупційних зв'язків без особливого маскування. Наскільки виявлення шахрайства аудиторами України є рідкісним випадком, питання залишається відкритим і потребує спеціального дослідження. Водночас його актуальність не викликає заперечень.

Навіть із наведених положень МСА можливо зробити висновок, що роль аудиторів у протидії шахрайству не мусить бути пасивною, а мати активне спрямування у формі професійного скептицизму й отримання обґрунтованої впевненості відносно наявності або відсутності суттєвих викривлень фінансової звітності. Активність аудитора стосовно виявлення шахрайства може бути обмежена тільки ретельним маскуванням неправомірних дій, що обумовлюють їх латентний характер відображення у фінансовій звітності.

Необхідно відмітити, що концепція відповідальності аудитора за виявлення шахрайства має багато аспектів соціального і правового спрямування. Всебічне з'ясування такої проблеми потребує проведення фундаментальних досліджень. У нашій публікації обмежимося обґрунтуванням актуальності її комплексного подальшого вивчення. З цією метою розглянемо реальні ситуації, що мають місце в аудиторській діяльності.

Впродовж 2014-2020 рр. в Україні ліквідовано 41 банк внаслідок їх неплатоспроможності. У процесі ліквідації продовжують знаходитись 54 банки. Усього за період 2014-2017 рр. з ринку було виведено понад 90 банків. За даними НБУ втрати бюджету від кризи у банківській сфері оцінюються в розмірі 16 % ВВП.

У 2015 р. Національний банк України виключив із Реєстру аудиторських фірм, які мають право проводити аудит банків, 8 аудиторських фірм що перевіряли збанкрутілі банки. Одночасно Нацбанк направив інформацію до Аудиторської палати України з пропозицією вжити відповідних заходів впливу до аудиторів і фірм, яких виключили з реєстру.

Стягнення АПУ застосувало тільки до однієї фірми. Надалі воно було скасовано на підставі рішення суду. Стосовно інших фірм будь-яких рішень АПУ не приймало. Натомість у цей період АПУ досить активно реагувала на звернення Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку. Вживало дисциплінарних стягнень навіть за незначні порушення.

Також стало відомо, що аудит збанкрутілих банків проводили ще 6 провідних аудиторських фірм. Жодного реагування на адресу цих фірм з боку Нацбанку не було. Надані з цього приводу пояснення посадових осіб Нацбанку мали досить загальний характер [6].

У серпні 2016 р. Рішенням Нацбанку виключена з Реєстру аудиторських фірм, які мають право проводити аудит банків, аудиторська фірма «БДО» за неналежне проведення аудиту декількох банків. Рішення Нацбанку було оскаржено у судовому порядку. Водночас суд першої та апеляційної інстанцій позови фірми «БДО» залишив без задоволення. Через деякий час Нацбанк прийняв рішення включити аудиторську фірму «БДО» до Реєстру аудиторських фірм, які мають право проводити аудит банків.

Рішенням Національного банку у 2017 р. виклю-

чена з Реєстру аудиторських фірм, які мають право проводити аудит банків, міжнародна аудиторська фірма PwC за неналежне проведення аудиту Приват-Банку. Суд першої й апеляційної інстанцій у 2019 р. скасував зазначене рішення Нацбанку. Натомість Нацбанк подав касаційну скаргу до Верховного суду України, який у листопаді 2019 р. розпочав провадження.

Наскільки були обґрунтовані звинувачення Нацбанку на адресу PwC невідомо. У Єдиному державному реєстрі судових рішень зазначене рішення відсутнє з посиланням на п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про доступ до судових рішень», хоча ст. 7 названого Закону визначає, які саме відомості не можуть бути розголошені у текстах судових рішень, а не стосовно причин неоприлюднення всього рішення.

Тому можна тільки здогадуватись, що мало місце у дійсності. Звертає на себе увагу той факт, що Рішення Правління Нацбанку про виключення PwC з Реєстру аудиторських фірм, які мають право проводити аудит банків, було прийнято у липні 2017 р. Позовну заяву PwC на рішення Нацбанку подано і прийнято до розгляду Адміністративним судом м. Києва у січні 2018 р. Рішення суду про скасування рішення Нацбанку винесено у травні 2019 р. У цей період було прийнято Закон України «Про аудит фінансової звітності й аудиторську діяльність». Він набрав чинності з 1 січня 2018 р. і введений у дію з 01 жовтня 2018 р. Цей Закон змінив повноваження Нацбанку й надав йому право впродовж трьох років із дня набрання чинності цим Законом відхиляти обрану банком для проведення зовнішнього аудиту аудиторську фірму та відстороняти аудиторську фірму, яка проводить зовнішній аудит банку.

Чому Нацбанк не звернувся до Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю з приводу виявлених порушень з боку PwC, питання залишається без відповіді. Слід зазначити, що представник Нацбанку входить до складу Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Згідно з ч. 4 ст. 45 Закону України «Про аудит фінансової звітності й аудиторську діяльність», такі заяви від Нацбанку підлягають негайному розгляду.

У жовтні 2019 р. на підставі Рішення Нацбанку відхилено аудиторську фірму «Респект» від проведення аудиторської перевірки річної фінансової звітності за 2019 р. ПАТ «МІСТО БАНК». Як підставу НБУ зазначив недоліки в аудиторському звіті названої фірми за результатами перевірки банку за 2018 р. Зокрема Нацбанком встановлено погіршення класу боржників та збільшення кредитного ризику станом на 01.01.2019 р. у розмірі 55,3 млн грн. У листопаді 2019 р. аудиторська фірма «Респект» оскаржила наведене рішення Нацбанку у судовому порядку. Розгляд спору було завершено у Верховному Суді України 7 жовтня 2020 р. Перша, апеляційна й касаційна інстанції залишили позов аудиторської фірми без задоволення.

У грудні 2020 р. рішенням Нацбанку ПАТ «МІСТО БАНК» віднесено до категорії неплатоспроможних. Причиною названо зменшення нормативів капіталу понад 50 % від мінімально встановленого рівня у зв'язку із відчуженням об'єкту нерухомості вартістю 271 млн грн, або 17 % усіх активів банку.

Ще у листопаді 2018 р. Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) порушила кримінальне провадження за ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» стосовно посадових осіб Нацбанку. За даними правоохоронних органів названі особи не вживали заходів про віднесення ПАТ «МІСТО БАНК» до категорії неплатоспроможних.

На офіційному сайті ПАТ «МІСТО БАНК» відсутня фінансова звітність із відповідним аудиторським висновком за 2019 р. Тому провести більш детальний аналіз подій що відбулися з проведенням аудиту ПАТ «МІСТО БАНК» неможливо.

Проведена Державною аудиторською службою України перевірка НАК «Нафтогаз» за період з жовтня 2018 р. до грудня 2019 р. виявила порушень на 170 млрд грн та втрати бюджету на 75,7 млрд грн. Серед основних порушень названо:

1. Продаж газу за зниженими цінами комерційним структурам, що призвело недоотримання доходів на 1,77 млрд грн;
2. Не забезпечено виконання програми видобутку газу внаслідок чого недоотримано доходів на 22,76 млрд грн;
3. Приховане кредитування «Укргазвидобування» на 217,5 млн грн;
4. Авансування закордонних компаній для придбання газу на 2,436 млрд грн;
5. Невнесення до статутного фонду будівель вартістю 30 млн грн;
6. Безпідставна виплата премій членам правління на суму 31,7 млн грн;
7. Неусунені порушення на 442 млн грн, виявлені попередніми перевірками.

Особливу увагу необхідно звернути на укладання договору в сумі 61,8 млн грн стосовно закупівлі аудиторських послуг із порушенням закону. Переможцем зазначеного тендеру визначено провідну аудиторську фірму, з якою 04.07.2019 р. було укладено відповідний договір. Представники НАК «Нафтогаз» із посиланням на результати аудиту заявили, що звітність компанії відповідає законодавству України й міжнародним стандартам [7].

Власне наведені факти свідчать, що визначення ролі аудиторів у протидії шахрайству й корупції потребує відповідної уваги не тільки з боку науковців, а також законодавчих і регуляторних органів. Не повинні стояти осторонь від дослідження наведеної проблеми і професійні організації аудиторів. Важливо, щоб проводився аналіз конкретних проблемних ситуацій і фактів, а не формальних вивчення та коментування МСА та чинного законодавства.

Слід враховувати, що аудитори під час проведення перевірок і наданні супутніх консультаційних послуг виконують повноваження суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Згідно зі ст. 7 нової редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний у своїй діяльності застосовувати ризик-орієнтований підхід [8]. Під час вста-

новлення ділових відносин із клієнтом на аудитора покладається обов'язок встановити високий ризик у разі наявності обґрунтованих підозр за результатами вивчення підозрілої діяльності клієнта, що така діяльність може бути фіктивна. Закон вимагає від аудитора до неприбуткових організацій, зокрема благодійних, вживати заходів для мінімізації ризику, які можуть бути використані з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 8 названого Закону аудитор повинен забезпечувати моніторинг фінансових операцій клієнта на предмет відповідності таких операцій наявній інформації про клієнта, його діяльності та ризику, включаючи, у разі необхідності інформації про джерело коштів, пов'язаних із фінансовими операціями.

Норми наведеного Закону потребують узгодження зі МСА та Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність». Насамперед це стосується дотримання аудитором конфіденційності й незалежності.

Відповідна увага відносно підвищення ролі аудиторів у протидії шахрайству й пов'язаних із ним правопорушень приділена в новій редакції Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність». У ст. 9 цього Закону передбачено, що аудитор у наданні аудиторських послуг зобов'язаний дотримуватись принципу професійного скептицизму, що передбачає допущення можливості суттєвого викривлення, яке вказує на порушення, зокрема шахрайство. Необхідно підкреслити, що наведена вище вимога Закону поширюється на всі без винятку аудиторські послуги. У ст. 1 п. 7 цього Закону зазначено, що аудиторські послуги включають аудит, огляд фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності, виконання завдань з іншого надання впевненості та інші професійні послуги, що надаються відповідно до МСА. Натомість інші статті Закону не повністю узгоджуються з наведеними вище вимогами стосовно ролі аудиторів у протидії шахрайству. Насамперед це стосується ст. 14 Закону, в якій викладені вимоги до аудиторського звіту. У п. 3 ч. 3 зазначено, що в аудиторському звіті за результатами обов'язкового аудиту має наводитись чітко висловлена думка щодо достовірності й повноти фінансової звітності у всіх суттєвих аспектах, зокрема чи відповідає така звітність вимогам законодавства. З приводу оцінки фінансової звітності на предмет можливого шахрайства нічого не зазначено.

Водночас ч. 4 ст. 14 названого Закону містить додаткові вимоги до аудиторського звіту за результатами обов'язкового аудиту підприємств, що становлять суспільний інтерес. У п. 3 наведеної норми Закону зазначено про додаткову вимогу до аудиторського звіту за результати обов'язкового аудиту підприємств що становлять суспільний інтерес, як опис та оцінка ризиків стосовно суттєвого викривлення інформації у фінансовій звітності що перевіряється, зокрема внаслідок шахрайства.

Якщо буквально тлумачити вищенаведені норми Закону, виходить, що питання оцінювання шахрайства в обов'язковому порядку повинні знайти відображення в аудиторському звіті за результатами обов'язкового

аудиту тільки суб'єктів суспільного інтересу. З приводу обов'язкового аудиту інших суб'єктів безпосередня вказівка з цього питання у Законі відсутня. Тим більше, що у ст. 31 цього Закону вказано, що саме у разі виконання завдання з обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємства, що становлять суспільний інтерес, за наявності в аудитора достатніх підстав підозрювати, що могли мати місце або мали місце порушення, зокрема шахрайство, він повинен проінформувати про них орган управління підприємства та спонукати розслідувати таке питання. Таких обов'язків відносно інших випадків проведення аудиту чи надання аудиторських послуг Закон не містить. Натомість Закон вимагає від аудиторів у разі надання будь-яких аудиторських послуг дотримуватись професійного скептицизму. Сам порядок реалізації цього принципу Закон не визначає і зводить тільки до аудиту суб'єктів суспільного інтересу у досить обмеженому вигляді.

Занадто обережно у цьому відношенні є рекомендація ч. 2 ст. 31 Закону повідомляти орган нагляду суб'єкта суспільного інтересу стосовно відмови розслідувати факти шахрайства. Як діяти аудитору за наявності відмови реагувати на виявлені шахрайства з боку органу нагляду у Законі не зазначено.

Водночас п. 43 МСА 240 містить положення стосовно повідомлення аудитором інформації про шахрайство регуляторним і правоохоронним органам у всіх випадках проведення аудиту, а не тільки суб'єктів суспільного інтересу. Також у п. 28 МСА 250 «Розгляд законодавчих та нормативних актах під час аудиту фінансової звітності» на аудитора покладено обов'язок повідомляти регуляторним та правоохоронним органам про порушення законодавчих і нормативних актів.

Отже, Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» не узгоджується з наведеними вимогами МСА. У зв'язку з цим виникає необхідність вдосконалити відповідні норми Закону. Тим більше, що у ч. 1 ст. 13 Закону зазначено, що аудитор та суб'єкти аудиторської діяльності провадять аудиторську діяльність згідно з Міжнародними стандартами аудиту.

Відповідного вдосконалення також потребують нормативно-правові акти, які стосуються визначення ролі аудиторів у протидії корупції. Відсутність у законодавстві норм прямої дії з цього питання не означає, що такий напрям діяльності не стосується аудиторів.

У ч. 7 ст. 11 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» передбачено, що суб'єкти суспільного інтересу, великі й середні підприємства разом із фінансовою звітністю зобов'язані подавати звіт про управління. Він містить фінансову та нефінансову інформацію, яка характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики й невизначеності його діяльності [9]. Методичні рекомендації зі складання звіту про управління затверджені Наказом Мінфіну України від 07.12.2018 р. № 982. Згідно з Методичними рекомендаціями великі підприємства поряд з іншими питаннями повинні включати нефінансову інформацію стосовно боротьби з корупцією та хабарництвом.

Таку інформацію пропонують представляти у вигляді опису політики, яку проводить підприємство, результатів такої політики, основних ризиків, які зможуть спричинити негативні наслідки в цих сферах, та як підприємство здійснює управління цими ризиками. Методичні рекомендації передбачають за можливе у випадках, коли підприємство не проводить політики стосовно зазначених показників, наводити відповідні пояснення.

Водночас необхідно врахувати, що ст. 61 Закону України «Про запобігання корупції» вимагає від юридичних осіб будь-якої форми власності розробляти та вживати заходи стосовно запобігання і протидії корупції. У цій нормі Закону прямо записано, що керівник і засновник юридичної особи повинні забезпечувати регулярну оцінку корупційних ризиків. Закон навіть пропонує, що для виявлення та усунення корупційних ризиків у діяльності юридичної особи можуть залучатися незалежні експерти, зокрема для проведення аудиту. У ст. 62 названого Закону передбачено, що державні, комунальні підприємства, господарські товариства, у яких державна або комунальна частка перевищує 50 %, а середньооблікова чисельність працюючих за звітний рік перевищує 50 осіб і обсяг валового доходу від реалізації за цей період перевищує 70 млн грн, в обов'язковому порядку повинні розробляти й затверджувати антикорупційні програми. Такі програми передбачають цілу систему антикорупційних заходів, які не можуть не знаходити свого відображення у звіті про управління. Тому під час надання висновків стосовно звіту про управління аудиторів зобов'язані враховувати наведені положення Закону України «Про запобігання корупції». Не завадило, щоб відповідні роз'яснення з цього питання були надані Органом суспільного нагляду за аудиторською діяльністю та Аудиторською палатою України.

ВИСНОВКИ

1. Не зважаючи на свою актуальність і вимоги сто-годення, питання стосовно визначення ролі аудиторів у протидії шахрайству й корупції не отримало належної уваги з боку органів державної влади й управління, а також регуляторних органів і професійних організацій аудиторів.

2. Окремі норми Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» стосовно оцінювання аудиторами шахрайства потребують приведення у відповідність із міжнародними стандартами аудиту.

3. З метою забезпечення незалежності аудиторів та здійснення ними ефективної реалізації принципу професійного скептицизму доцільно передбачити у законодавстві заходи їх правового захисту у випадках виявлення ними шахрайства й корупції.

4. Органу суспільного нагляду відповідно до встановленого порядку провести моніторинг аудиторської практики стосовно судових рішень, пов'язаних із претензіями на адресу аудиторів під час проведення ними перевірок суб'єктів, які збанкрутіли, а також встановлення фактів шахрайства правоохоронними й контролюючими органами.

5. Передбачити у законодавстві норми відносно обов'язкового проведення перевірки якості аудиту у

випадках, коли упродовж року з дня проведення перевірки фінансової звітності суб'єкта його визнано банкрутом.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» № 2258 – VIII від 21.12.2017р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>
2. Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікована Верховною радою України Законом № 251-16 від 18.10.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text;
3. Стратегический План Міжнародної Федерації Бухгалтерів 2020. URL: <http://www.audit.gov.az/>;
4. Через тіньовий продаж зерна Україна недоотримала 6 млрд доларів за 4 роки URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/18/669356/>;
5. MCA 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту» URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2016-2017-IAASB-Handbook-Volume-1_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf;
6. Губар О. Нацбанк знайшов фальсифікат. URL: <https://finclub.net/ua/analytics/natsbank-znaishov-falsyfikat.html>
7. «Мінус» 75 мільярдів: що показав аудит «Нафтогазу» і хто понесе покарання. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/10/6/665879>
8. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р. № 1702 – VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#Text>
9. Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>

References

1. Law of Ukraine "On audit of financial statements and auditing activities" № 2258 - VIII of 21.12.2017ю URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (in Ukrainian)
2. United Nations Convention against Corruption, ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine by Law № 251-16 of 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (in Ukrainian)
3. Strategic Plan of the International Federation of Accountants 2020. URL: <http://www.audit.gov.az/>
4. Due to the shadow sale of grain, Ukraine has not received 6 billion dollars in 4 years. URL: <https://www.jakda.com.ua/news/2020/12/18/669356/> (in Ukrainian)
5. ISA 200 "General Objectives of an Independent Auditor and Auditing in Accordance with International Standards on Auditing". URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2016-2017-IAASB-Handbook-Volume-1_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf (in Ukrainian)
6. Hubar O. The National Bank found a forgery. URL: <https://finclub.net/en/analytics/natsbank-znaishov-falsyfikat.html> (in Ukrainian)
7. "Minus" 75 billion: what the audit of "Naftogaz" showed and who will be punished. URL: <https://www.althoughda.com.ua/publications/2020/10/6/665879> (in Ukrainian)
8. Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Financing of Terrorism and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction" of October 14, 2014, № 1702 – VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#Text> (in Ukrainian)
9. Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" of 16.07.1999 № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (in Ukrainian)